

ETNOLOŠKI OBJEKTI NA PROSTEM NA MADŽARSKEM

IMRE GRAFIK

Na simpoziju Slovenskega etnološkega društva "Etnološka dediščina v 21. stoletju" imamo namen nakazati nekaj načelnih, teoretičnih oziroma praktičnih vprašanj na podlagi teženj in primerov z Madžarskega. Prepričani smo, da nas bo pregled le-teh obogatil s splošno veljavnimi izkušnjami. Tako pri zbliževanju muzejsko-muzeološke in spomeniškovarstvene dejavnosti, kot pri vključitvi koncentrirane etnološke dediščine v domači in tuji turizem. Ljudska kultura, narodna tradicija se lahko vključi tudi v vzgojno-izobraževalni proces.

Oktobra 1973 je - v okviru meseca muzejev - bila odprta skupina stavb v Etnološkem muzeju na prostem (Szentendre), ki prikazuje pokrajino ob Zgornji Tiszi. S to otvoritvijo je začel svoj obstoj deželni etnološki muzej na prostem. Izstopil je iz dolgega obdobja načrtovanja in ponovnega načrtovanja in je postal dejavnik našega kulturnega, strokovno-znanstvenega in muzeološkega življenja. Postal je eden najpomembnejših in najpopolnejših ohranjevalcev naše narodne tradicije. Otvoritev skansena v kraju Szentendre je spremljala - včasih pretirana - propaganda s strani tiska, radia in televizije. Zanimanje je bilo veliko, in je od takrat naprej pravzaprav nepretrgano. Vzroke za to pa ne smemo iskati samo v propagandi. Eden od glavnih vzrokov je nedvomno razveseljujoča rast domačega in tujega turizma. Drugi - in mogoče zanimivejši - vzrok je moč iskati v naraščajoči želji po obisku muzejev, razstavišč. Madžarska publika je imela možnost spoznati več podobnih ustanov tudi znotraj meja svoje domovine. In to je še povečalo zanimanje. Kljub temu ni prišlo še do dokončne ocene niti glede na reakcijo obiskovalcev, niti glede na stališča strokovnih, znanstvenih krogov. Toda to bi bilo morda prezgodaj. Sploh pa če upoštevamo, da je sedaj dokončano le 8-10% načrtovanega območja. In to je eksperimentalna enota, ki odraža tudi zmote preteklosti, ker je nastala brez izkušenj. Objekti oziroma enote, ki so bile od takrat postavljene (kompleks stavb iz pokrajine Kisalföld in del stavb iz pokrajine Zahodnega Prekodonavja) zavzemajo še vedno le tretjino načrtovanega območja. Toda toliko lahko že zdaj ugotovimo, da nam stavbne enote - ki stojijo pred nami kot rezultat prve faze gradnje, polne preprek in žrtev - dajejo pobudo tako z vidika stroke kot želja obiskovalcev.

Ideja postavitve etnoloških muzejev na prostem ne izvira iz Madžarske. Prvi muzej na prostem na svetu - Skansen v Stockholmu, ki obstaja še danes - so odprli leta 1891. Reakcija madžarske znanstvene javnosti je bila hitra (etnološka vas v čast tisočletnice obstoja madžarske države), čeprav časovno kratka in nedorečena. Skansen v Stockholmu on obstoj drugih skansenov, ki so mu sledili, je naletel na ugoden odmev s strani obiskovalcev. Polemično mnenje stroke je oblikovala ta posebna oblika in način predstavitve etnološke muzeologije. Ta proces poteka še danes. V posameznih državah in v posameznih obdobjih se je posebej razmahnilo postavljanje etnoloških muzejev na prostem. Kot rezultat tega je danes malo držav,

kjer ne bi imeli kakšnega muzeja na prostem. Terminologijo "etnološki objekti na prostem" uporabljamo zato, ker so med posameznimi skanseni znatne razlike glede znanstvenega cilja, organizacije, tematike, tehnične rešitve. Razlike do danes niso dopuščale uporabe enotne terminologije, ki bi bila enoumna in enotna za vse tipe. Polemike o terminologiji pustimo zdaj ob strani. Poglejmo možnosti, ki jih nudi etnološka muzeologija na prostem preko na Madžarskem obstoječih primerov in nekaterih primerov iz tujine.

I. ETNOLOŠKI MUZEJI NA PROSTEM

Po definiciji ICOM iz leta 1956-57 je "etnološki muzej na prostem" tisti objekt oziroma skupina objektov, ki so jih premestili iz izvirnega okolja ter služijo posebnim muzeološkim in razstavnim ciljem. Znotraj tega razlikujemo različne tipe, ki jih razvrščamo na podlagi količinskih in kakovostnih kazalcev:

1. Zgradba, ki sestoji iz enega samega objekta in je zgrajena in opremljena po izvorni funkciji. Označena je ponavadi s konkretnim imenom zgradbe (Hiša Bakony, Veszprem).
2. Manjša skupina stavb, ki je primerna za predstavitev nekega načina življenja na izvorni ravni, tako da reprezentira naselje, stavbarstvo in opremo le-tega (dvorišče s hišo Palocev, Balassagyarmat).
3. Zgradba, ki sestoji iz več objektov in ima namen prikazati skoraj popolno, toda tipizirano podobo naselja, stavbarstva in opreme neke geografsko-etnološko definirane enote. Stroka jih imenuje "regionalni etnološki muzeji na prostem" (Muzejska vas Gocsej, Zalaegerszeg; Muzejska vas Železne županije, Szombathely).
4. Zgradba, ki sestoji iz več objektov in ima namen prikazati skoraj popolno, toda tipizirano podobo naselja, stavbarstva in opreme, ki je značilna za celo državo oziroma za območja, pokrajine, ki so geografsko-etnološko najbolj značilne za državo. Stroka jih imenuje "centralni ali državni etnološki muzeji na prostem" (Etnološki muzej na prostem, Szentendre).
5. Med etnološkimi muzeji na prostem zavzemajo posebno mesto zgradbe iz več objektov, ki prikazujejo zgodovino ljudske obrti in tehničnih priprav. Namen le-teh je, da zberejo in skupaj prikazujejo objekte ljudske obrti in hišne dejavnosti... Na Madžarskem samostojnega tehničnega muzeja na prostem ni. Za madžarske obiskovalce je najbližja takšna zbirka v Romuniji: Nagyszeben/Sibiu.

S postavitvijo muzeja na prostem, ki jih definira ICOM, se več strokovnjakov ne strinja. Nekateri menijo, da se spomeniki ljudskega stavbarstva ne smejo iztrgati iz izvirnega okolja. Drugi so proti postavitvi skansenov s spomeniško-varstvenega vidika. S tem, ko objekte razmontiramo, prevažamo in na novo postavimo - in s tem izvorna pokrajina izgubi svojo značilno zgradbo - nastane večja škoda kot prednost, ki izhaja iz možnosti, da se lahko ogleda vse koncentrirano. Strokovnjaki se razhajajo tudi glede posameznih tipov. Še posebej glede regionalnih in centralnih oziroma državnih etnoloških muzejev na prostem. Pri izoblikovanju stališča je več težav. Težko je določiti etnično-zgodovinske skupine in geografsko območje le-teh v zgodovini. Ob tem pa so še gospodarske in tehnične težave.

Ključno vprašanje etnološkega muzeja na prostem (po definiciji ICOM-a) je premestitev. Predhodnemu znanstvenemu raziskovanju sledi razstavitvev, prenos in končno ponovna postavitvev izbranega objekta. Prva faza premestitve oziroma ponovne postavitve je načrtovanje. Tako etnološko, kot tehnično. Druga faza je uresničevanje v praksi, torej gradnja. Sprejemljivo je načelo, da sta na ravni načrtovanja dve možnosti: izvirna zgradba - rekonstruirana zgradba. Pri gradnji pa sta možni rešitvi: premeščena zgradba - kopija zgradbe. Posameznih kategorij ne bi temeljito analizirali, le na to bi radi opozoril, da kopija iz tujega materiala ali s spremenjeno konstrukcijo več ne ustreza zahtevam muzeološke avtentičnosti. V praksi je seveda potrebno spremeniti načela glede večjih ali manjših detajlnih vprašanj. V tem vprašanju so merodajne le splošne zakonitosti. Premestitev posameznih objektov zahteva posebno obravnavo. O tem pričajo tudi dokumenti etnoloških muzejev na prostem.

Muzej na prostem v Tihanyiu na Madžarskem.

II. ETNOLOŠKI OBJEKTI, OHRANJENI NA IZVIRNEM KRAJU

V tem krogu moramo razlikovati 'in situ' ohranjene etnološke objekte, za katere skrbijo muzejske organizacije od tistih, ki so pod upravo drugih organizacij, institucij. Seveda tudi tu razlikujemo različne tipe. In sicer na podlagi količinskih in kakovostnih kazalcev, značilnosti ter muzeoloških in razstavnih ciljev:

1. Ohranitev edine lokalne zgradbe, ki je ponavadi stanovanjska hiša ali delavnica neke ljudske obrti. To je priljubljena metoda muzejskih organizacij, ki zahteva večjo ali manjšo naložbo (lončarjeva hiša, Magyarszombatfa; mlin na vodi, Koszegszerdahely).

2. Zaščita skupine hiš, ki je primerna za predstavitev načina življenja (družbeno-gospodarske biti), naselja, stavbarstva in opreme neke skupnosti v dani mikroregiji. Na Madžarskem je ta tip razširjen in s tem nudi bogate možnosti decentraliziranim muzejskim organizacijam za samostojne pobude (skupina ljudske arhitekture v vasi Hegyhatszentspeter; vinske kleti v Caku).

3. 'In situ' ohranjene enote naselja, stavbarstva v taki razsežnosti, ki bi lahko nastopili z željo po kategoriji regionalnega etnološkega muzeja na prostem. Na Madžarskem takega ni v muzejskih organizacijah. Sem bi spadala kvečjemu skupina hiš v vasi Szalafó (Pityerszer).

Delovanje Državnega zavoda za spomeniško varstvo na Madžarskem je vredno pozornosti glede 'in situ' ohranjenih kmečkih zgradb pri vseh treh navedenih tipih. Dosegli so lepe rezultate predvsem pri ohranjanju cerkvenih objektov in objektov ljudske obrti. Zelo si prizadevajo tudi pri ohranitvi večjih enot posameznih naselij (protestantska cerkev, Takos; mlin na vodo, Turistvándi; Holloko, županija Heves). Škoda je le, da funkcioniranje teh zgradb ni v zadovoljivi meri v soglasju z željami in zahtevami etnološke muzeologije.

III. OSTALE ZGRADBE NA PROSTEM

Posebej moramo omeniti t.i. vaške muzeje, pokrajinske hiše z etnološkim obeležjem, dalje t.i. spomeniške hiše, ki dokumentirajo tudi etnološke pojave. Le-te so nastale in nastajajo kot rezultat domoznanskih in lokalno-zgodovinskih gibanj, ki se vedno bolj razvijajo (lokalnozgodovinska zbirka, Pankasz; spominska hiša pesnika Berzsényija, Egyházasfőlye).

DELOVANJE ETNOLOŠKIH ZGRADB NA PROSTEM

Ob koncu moramo govoriti o obratovanju, funkcioniranju, strokovnem delu in storitvah etnoloških muzejev na prostem. S tega vidika - mogoče niti ne z najprimernejšimi besedami - razlikujemo "mrtve" in "žive" zgradbe. Med mnemi predstavniki stroke so na tem področju znatne razlike. Splošno je razširjeno, da posamezne objekte opremijo na podlagi znanstveno ovrednotenih družbeno-gospodarskih značilnosti. "Oživitve" etnoloških zgradb na prostem je nesporno utemeljeno. Toda na tak način in na taki ravni, ki še ne moti temeljnega znanstvenega cilja. Institucija in njeno območje naj ne postane le turistična, tujskoprometna senzacija in območje trgovskih teženj. Tu bi radi spomnili na floro in favno v stockholmskem skansenu, ki želi ustvariti avtentično okolje. Pomembno vlogo imajo na tem področju obrtniki, ki jih lahko opazujemo med delom. V ta namen služi tudi oprema, ki jo občasno spreminjajo (npr. ob kakšnem koledarskem prazniku). V nekaterih stavbah, ki jih uporabljajo kot razstavišče, se vrstijo razstave z različno tematiko. Posebno vprašanje je, ali so etnološke zgradbe na prostem lahko samo dokumentacije izumirajoče kulture? Ali so lahko inspirativna,

obnavljajoča moč za neko novo kulturo, ki služi spremenjenim potrebam? Prepričani smo, da so lahko.

In je tudi treba izkoristiti možnosti, ki jih nudijo etnološki muzeji na prostem. Tako pri zgodovinski, družbeni kot pri estetsko-oblikovni vzgoji.

Madžarskim etnologom in muzeologom, sodelavcem v zavodih za spomeniško varstvo in tehničnim strokovnjakom se odpira velika možnost, da na podlagi mednarodnih in domačih izkušenj ustvarijo državni etnološki muzej na prostem. Le-ta naj bi po zamislih predstavil tradicionalno materialno kulturo madžarske vasi in madžarskega trga. Upoštevajoč razlike v načinu življenja raznih družbenih slojev in skupin, narodnostnih skupnosti, poklicnih skupin, ki so živeli v vaseh in trgih. Vse to - variante in spremembe v načinu življenja v državi pred industrijsko revolucijo - naj bi, po načrtih, prikazale opremljene stavbe iz različnih pokrajin države, ki bi bile združene v t.i. pokrajinske enote. Ta predstavitev, glede posebnega položaja Madžarske, bi dala možnost pregleda srednjeevropske razsežnosti.

MUZEJI NA PROSTEM V SLOVENIJI

Prvi pobudniki za postavitve muzeja na prostem so bili muzealci etnologi že v 30. letih 20. stoletja. Zavzemali so se za pridobitev samostojnega poslopja Slovenskega etnografskega muzeja (ustanovljenega že leta 1923) z večjim parkom, v katerem bi s posamičnimi objekti iz cele Slovenije predstavili (še posebno poudarjeno!) razlike v ljudskem stavbarstvu in stanovanjski kulturi.

Do konkretnjših načrtov za muzej na prostem je prišlo šele po 2. svetovni vojni vzporedno z novim idejnim načrtom prostorske rešitve Slovenskega etnografskega muzeja, ki pa še do danes ni izpeljan.

Do uresničitve zastavljenega programa ni prišlo zaradi več razlogov, pa tudi "muzejsko-pedagoški pristop predstavitve arhitekturnih spomenikov na neko izbrano lokacijo je bil v nasprotju s splošno veljavnim in zakonsko opredeljenim načelom varovanja spomenikov 'in situ', na kraju samem" (Spomeniška zakonodaja, VS₁, Ljubljana 1948, št.3-6), kar je zagovarjala služba za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Kljub deklaraciji ICOM-a o muzejih na prostem iz leta 1957, ki je potrdila in upravičila vsa dotedanja prizadevanja za postavitve centralnega muzeja na prostem, je razvoj muzejskega varstva še nadalje potekal v senci varstvene dejavnosti. Deklaracija je izpostavila nujnost procesa prenosa objektov ljudskega stavbarstva na novo